

فایده و ارزش منطق

یکی از دانستنی‌های بسیار مفید برای فزونی بصیرت در فراگیری یک دانش و نیز آسانی تحمل دشواری‌های فراگیری یک علم، آشنایی با فایده و ارزش آن دانش است. از این رو در درس حاضر با فایده و ارزش علم منطق آشنا می‌شویم.

فایده و ارزش منطق

همان‌طور که پیش‌تر دانستیم، مهم‌ترین فایده منطق جلوگیری ذهن از خطای در تفکر است، اما این مهم پس از گذشت چندین قرن از تولد دانش منطق و طرح و بسط آن در مراکز مهم علمی، از سوی برخی صاحب‌نظران، مورد مناقشه و بحث قرار گرفت.

از میان عرفا، متکلمان و محدثان جهان اسلام ابوسعید ابوالخیر^۱، ابن تیمیه^۲، ابن قیم^۳، جلال‌الدین سیوطی^۴ و امین استرآبادی^۵ و از دانشمندان شاخص مغرب زمین، لایب نیتمس و هگل آلمانی، فرانسویس بیکن، جان استورات میل و برتراند راسل انگلیسی، و رنه دکارت فرانسوی را می‌توان نام برد.

این متفکران ارزش دانش منطق را از دو جهت مورد ملاحظه قرار داده‌اند: صحت و فایده. برخی قواعد منطقی را نادرست دانسته‌اند و برخی دیگر فایده آن را انکار کرده، نقش مؤثر منطق

۱. مناظره معروف وی با ابن سینا درباره قیاس شکل اول.
۲. در کتاب نصیحة اهل الایمان فی الرد علی منطق الیونان.
۳. در کتاب مفتاح دارالسعادة.
۴. در کتاب صون المنطق و الکلام عن فنی المنطق و الکلام.
۵. در کتاب الفوائد المدنیة.

در جلوگیری از خطای ذهن را نفی کرده‌اند.

از آنجا که غالب ایرادهای اظهار شده در زمینه درستی ضوابط منطقی، به قواعد این دانش در باب استدلال قیاسی مربوط می‌شود، طرح و بررسی آنها را به منطق تصدیقات، موکول می‌کنیم^۱ و اینک به ذکر برخی تردیدها و انکارها درباره مفید بودن این دانش می‌پردازیم.

چند شبهه و پاسخ به آنها

شبهه اول: اگر منطق فکر را از خطا باز می‌دارد پس چرا منطقیون خود از خطای در اندیشه مصون نیستند؟

پاسخ: صرف دانستن منطق کافی نیست. آنچه ضامن جلوگیری از خطای ذهن در جریان اندیشه است به کار بستن ماهرانه، دقیق، به جا و درست آن است. همچنان که صرف دانستن علم پزشکی برای معالجه بیماری کافی نیست، بلکه استفاده کامل آن نیز لازم است. شبهه دوم: منطق نه تنها ابزار علوم نیست، بلکه به هیچ وجه نمی‌تواند مجهولات طبیعت را برای انسان معلوم کند. به عبارت دیگر آنچه ما را به کشف طبیعت نایل می‌کند تجربه و مشاهده مستقیم اشیا است نه قواعد منطق.

پاسخ: نخست آنکه منطق ابزار سنجش علوم است نه تحصیل آنها. به عبارت دیگر کار منطق، بازنمایی فکر درست از نادرست است و این بدان معنا نیست که برای ما اطلاعات و علوم لازم را به دست آورد. دیگر آنکه همان طور که در منطق تصدیقات خواهد آمد،^۲ هر تجربه‌ای در هویت خود، وام‌دار یک استدلال قیاسی پنهان است، که بدون آن اساساً هیچ تجربه‌ای، شکل نمی‌گیرد.

شبهه سوم: انسان از یک نوع منطق فطری و عقل سلیم برخوردار است که به موجب آن، خود به خود استدلال صحیح را از فاسد باز می‌شناسد و بدون آموختن راه و رسم استدلال یا قواعد تعریف، به درستی استدلال و تعریف می‌کند، چنان که افراد قبل از فراگیری دانش فیزیولوژی به طور طبیعی اعمال حیاتی خود از قبیل نفس کشیدن، هضم غذا و راه رفتن را انجام می‌دهند؛ بنابراین فراگیری منطق فایده‌ی ارزشمندی ندارد.

پاسخ: اگر چه می‌توان بر مبنای فطرت، قواعد منطق را به کار برد، اما در صورت علم به آنها، توانمندی اعمال این قواعد، به مراتب بیشتر و کامل‌تر خواهد بود؛

۱. ر. ک: درس ۴۲.

۲. ر. ک: درس ۴۴.

هرچند عقل سلیم بسیاری از اوقات خود به خود، عملیات کشف حقایق را انجام می‌دهد، اما غالباً از چرایی و چگونگی کار خود غافل است؛ از این رو گاه خود، به تنهایی قادر به حل تمام اشکالات و ابطال تمام مطالب نادرست نیست. مثلاً ممکن است نادرستی استدلالی را دریابد، اما نتواند چگونگی بطلان آن را درک کند؛

همچنین عقل سلیم، تنها توانایی استخراج نتایج ساده و نزدیک را دارا است و اگر مقدمات و استدلال‌ها پیچیده باشند، چه بسا از تحصیل نتیجه ناتوان بماند.

افزون بر فواید یاد شده، تحصیل و ممارست در ضوابط منطقی، نوعی ورزش فکری است و همچنان که ورزش موجب تقویت بدن، تناسب اندام و زیبایی حرکات می‌شود، فراگیری دانش منطق نیز، موجب تقویت و اقتدار خردورزی در انسان می‌شود.^۱

شبهه چهارم: منطق خود نیازمند به منطق است؛ اگر علوم به دانش منطق نیازمند می‌باشند و بدون آن در گرداب مغالطات گرفتار می‌شوند پس باید اذعان کرد که خود علم منطق هم نیازمند دانشی به نام منطق است تا قواعد آن را سامان بخشد و این یعنی علم منطق به خودش نیازمند خواهد شد. در این صورت آن علم منطق نیز به علم منطق سومی و... بدین ترتیب سلسله نیازمندی به منطق تا بی‌نهایت ادامه پیدا خواهد کرد.

پاسخ: قواعد و ضوابط دانش منطق به دو دسته تقسیم می‌شود: الف. ضوابط بدیهی ب. ضوابط نظری

دسته نخست بی‌نیاز از منطق بوده و دسته دوم نیز مبتنی بر همان قواعد بدیهی منطقی است.

شبهه پنجم: منطق تنها رهنمودهایی برای جلوگیری بخشی از خطاهای ذهن در قلمرو صورت فکر ارائه می‌کند و ضابطه‌ای برای مصون ماندن ذهن از خطا در قلمرو ماده فکر عرضه نمی‌کند.

پاسخ: اولاً، منطق در بخش صناعات. خمس تا حدودی به این مهم نیز می‌پردازد؛ ثانیاً، جلوگیری از خطای صورت فکر، اگر چه خود یک فایده نسبی است اما از اهمیت فراوانی برخوردار است.

۱. در درس بعدی، در بحث «منطق تدوینی و تکوینی» این مطلب با تفصیل بیشتری توضیح داده شده است.